

Bảo tồn di sản văn hoá Phật giáo Sri Lanka trong bối cảnh biến động toàn cầu

ISSN: 2734-9195 16:05 05/11/2025

Một tương lai bền vững không thể chỉ dựa trên tăng trưởng kinh tế hay tiến bộ công nghệ, mà cần được nuôi dưỡng từ ký ức lịch sử, trí tuệ văn hóa và sự quay trở về với những giá trị tinh thần cốt lõi của con người.

Tác giả: **Tiến sĩ Asoka Bandarage***

Chuyển ngữ & biên tập: **Liên Tịnh**

Nguồn: <https://indepthnews.net/>

Trong bối cảnh thế giới đương đại, các cuộc xung đột quân sự gia tăng, môi trường sinh thái suy thoái và những khủng hoảng xã hội chồng chất đang đặt nhân loại trước nhiều thách thức chưa từng có. Song hành với đó, di sản văn hóa – vốn là ký ức tập thể và tinh hoa tinh thần của nhân loại – lại đang đối diện nguy cơ bị mai một một cách đáng lo ngại.

Khi bước vào thời đại công nghệ và thị trường toàn cầu, sáng tạo văn hóa không còn thuần túy bắt nguồn từ chiều sâu tâm thức con người. Những thuật toán, nền tảng số và cấu trúc thị trường đang can thiệp mạnh mẽ vào tiến trình hình thành và tiếp nhận giá trị văn hóa. Ở những khu vực chịu tác động bởi tranh chấp địa chính trị và xung đột sắc tộc – tôn giáo, việc xóa bỏ, bóp méo hoặc tái diễn giải di sản văn hóa thậm chí trở thành một chiến lược có chủ đích nhằm định hình nhận thức cộng đồng.

Di sản Phật giáo Sri Lanka là một trường hợp tiêu biểu. Truyền thống Phật giáo đã gắn bó với hòn đảo này hơn hai thiên niên kỷ, góp phần định hình văn hóa, kiến trúc, nghệ thuật và đời sống tâm linh của cộng đồng bản địa. Tuy nhiên, trong xu thế toàn cầu hóa mạnh mẽ, những giá trị ấy đang đứng trước nguy cơ bị xói mòn. Sự tác động không chỉ đến từ áp lực phát triển kinh tế, ảnh hưởng của du lịch đại chúng, mà còn từ những căng thẳng nội bộ liên quan đến tôn giáo và sắc tộc.

Ngày nay, đời sống con người dần bị thu hẹp trong lăng kính hiệu quả kinh tế, tối ưu hóa dữ liệu và nhu cầu khẳng định bản thân trên không gian kỹ thuật số.

Những chiều sâu tinh thần như trí tuệ nội quán, mối liên hệ với môi trường tự nhiên và ký ức văn hóa tổ tiên dễ bị xem nhẹ hoặc bị thay thế bởi các giá trị tiện dụng tức thời.

Các mô hình “*chủ nghĩa sinh thái bản địa*”, từng là nền tảng nuôi dưỡng sự hài hòa giữa con người và môi trường – đang mất dần chỗ đứng trước một hiện thực toàn cầu hóa mang tính đồng nhất và ít chiều sâu.

Trong bối cảnh đó, việc bảo vệ và phục hồi di sản Phật giáo Sri Lanka không chỉ là vấn đề của riêng một quốc gia, mà còn là trách nhiệm chung của cộng đồng quốc tế. Bảo tồn di sản không phải là đóng khung quá khứ, mà là gìn giữ cội nguồn trí tuệ, bản sắc và khả năng tự nhận thức của nhân loại trước những biến động thời đại. Giữ gìn di sản cũng chính là bảo vệ năng lực thấy biết sâu sắc về sự sống, điều mà đạo Phật gọi là “*trí tuệ giải thoát*”.

Bối cảnh Sri Lanka

Trong thời kỳ tiền thuộc địa, Sri Lanka từng được tôn kính với danh xưng Dhammadīpa – “*Hòn đảo của Giáo pháp*”. Chính tại đây, vào khoảng thế kỷ I trước Công nguyên, các vị Tăng sĩ Phật giáo đã lần đầu tiên chép lại lời dạy của đức Phật từ truyền miệng sang văn bản, hình thành Kinh điển Pāli mà ngày nay được xem là nền tảng của Phật giáo Nam truyền.

Sri Lanka cũng là nơi tôn thờ Sri Maha Bodhi, cây con từ cội Bồ Đề tại Bodhi Gaya – nơi đức Phật thành đạo. Với lịch sử hơn hai thiên niên kỷ, cây Bồ Đề này hiện được ghi nhận là một trong những thực thể sống có niên đại lâu đời nhất được bảo lưu trong lịch sử nhân loại.

Nền văn minh Phật giáo Sri Lanka không chỉ là di sản của các quần thể chùa tháp, nghệ thuật điêu khắc và kiến trúc cổ, hay hệ thống thủy lợi quy mô lớn phản ánh tri thức kỹ thuật tiên tiến thời cổ. Điều đáng chú ý hơn nằm ở tinh thần văn hóa được nuôi dưỡng từ giáo lý Phật giáo: đời sống hòa bình, khoan dung, đức khiêm nhường và sự quân bình nội tâm. Những giá trị như vô thường (anicca), xả (upekkhā) và từ bi (karuṇā) đã định hình lối sống điều độ, ngày nay được nhìn nhận như một nguồn lực tinh thần quan trọng trong bối cảnh khủng hoảng sinh thái và khủng hoảng bản sắc trên toàn cầu.

Trong suốt nhiều thế kỷ, giới lãnh đạo và Tăng già Sri Lanka luôn nỗ lực bảo vệ bản sắc Phật giáo trước ảnh hưởng chính trị và tôn giáo từ các khu vực lân cận. Đến năm 1815, khi Vương quốc Kandyan sáp nhập vào hệ thống cai trị của Anh, Điều 5 của Công ước Kandyan đã khẳng định Phật giáo là tôn giáo được bảo trợ và “*bất khả xâm phạm*”.

Tuy nhiên, sự vi phạm các cam kết này, cùng chính sách truyền giáo và cải cách giáo dục phương Tây, đã dẫn đến sự bất mãn xã hội và bùng nổ cuộc Khởi nghĩa năm 1818. Dù bị đàn áp, phong trào này đánh dấu một bước quan trọng trong tiến trình hình thành ý thức độc lập dân tộc.

Sau khi giành độc lập, Điều 9 của Hiến pháp Sri Lanka năm 1978 tiếp tục duy trì vị thế hàng đầu của Phật giáo, đồng thời khẳng định quyền tự do tín ngưỡng cho mọi cộng đồng tôn giáo theo Điều 10 và 14(1)(e). Tuy vậy, trong bối cảnh đa sắc tộc và đa tôn giáo, vấn đề gắn kết xã hội vẫn luôn là thách thức. Từ cuối thế kỷ XX, các xung đột liên quan đến quan hệ giữa cộng đồng Sinhala đa số và cộng đồng Tamil thiểu số diễn ra căng thẳng. Cuộc nội chiến kéo dài gần ba thập kỷ (1983–2009) giữa chính phủ Sri Lanka và lực lượng Những Con Hổ Giải phóng Tamil (LTTE) đã để lại ảnh hưởng sâu sắc về xã hội, ký ức và niềm tin cộng đồng.

Từ đó, trong diễn đàn học thuật và chính sách quốc tế, xuất hiện các tranh luận đa chiều về vai trò của chủ nghĩa dân tộc Phật giáo Sinhala. Có quan điểm cho rằng đây là rào cản đối với tiến trình hòa giải dân tộc; song cũng có lập luận nhấn mạnh vai trò lịch sử của ý thức Phật giáo Sinhala như một lực lượng bảo vệ chủ quyền văn hóa trong thời kỳ chống thực dân. Những thảo luận này tiếp tục kéo dài trong bối cảnh Sri Lanka hiện nay phải đối diện với các vấn đề mang tính khu vực và toàn cầu như cạnh tranh địa chính trị, toàn cầu hóa kinh tế và sự chuyển đổi văn hóa – xã hội nhanh chóng.

Do đó, việc nghiên cứu văn hóa Phật giáo Sri Lanka trong thời đại mới không chỉ dừng lại ở việc nhận diện di sản, mà còn nhằm hiểu rõ hơn cách mà các cộng đồng Phật giáo ứng xử với biến động lịch sử, áp lực hiện đại hóa và nhu cầu duy trì bản sắc trong thế giới đa cực.

Diễn biến hiện tại

Những thảo luận liên quan đến Điều 9 của Hiến pháp Sri Lanka (1978) – điều khoản khẳng định Phật giáo giữ vị trí đặc biệt và nhà nước có trách nhiệm bảo hộ – đang một lần nữa trở thành tâm điểm tranh luận công luận. Các đề xuất sửa đổi Điều 9 theo hướng thiết lập “*nhà nước thế tục*” không phải mới xuất hiện, mà đã hình thành từ vài thập kỷ qua. Tuy nhiên, trong giai đoạn hiện nay, các động thái này có dấu hiệu gia tăng và thu hút sự chú ý mạnh mẽ của cả giới học thuật, tôn giáo và xã hội dân sự.

Một số ý kiến phê bình đặt ra vấn đề đối với quyết định bổ nhiệm một nhân vật không phải Phật tử giữ vai trò Bộ trưởng phụ trách lĩnh vực Phật giáo, cũng như việc sáp nhập Bộ Phật giáo vào một Bộ Văn hóa có phạm vi trách nhiệm rộng hơn. Những ý kiến này cho rằng việc tái cấu trúc hành chính có thể làm giảm vai trò đặc thù của Phật giáo trong đời sống quốc gia theo tinh thần Điều 9. Tuy nhiên, phân tích tư liệu chính thức cho thấy quá trình sáp nhập các bộ ngành liên quan đến tôn giáo đã bắt đầu từ năm 2019 và được xác lập qua Công báo Chính phủ năm 2020. Do đó, việc quy trách nhiệm cho chính phủ đương nhiệm một cách tuyệt đối cần được xem xét thận trọng.

Trái lại, đề xuất cải cách giáo dục gần đây lại tạo ra những lo ngại đáng kể. Theo đó, môn Lịch sử không còn nằm trong chương trình học bắt buộc ở bậc Tiểu học (Lớp 1-5), và các môn Lịch sử và Mỹ học không còn là môn bắt buộc ở Lớp 10-11. Nhiều nhà nghiên cứu văn hóa – giáo dục cảnh báo rằng việc giảm tải lịch sử có thể khiến học sinh dần xa rời nguồn cội văn hóa và làm suy yếu năng lực nhận thức phê phán. Đồng thời, việc thu hẹp vai trò của mỹ học có thể ảnh hưởng đến khả năng sáng tạo và sự trân trọng đối với nghệ thuật truyền thống, vốn là thành tố quan trọng trong văn hóa Phật giáo Sri Lanka.

Trong khi đó, những người ủng hộ cải cách nhấn mạnh rằng hệ thống giáo dục cần thích ứng với yêu cầu mới của thị trường lao động toàn cầu, ưu tiên năng lực công nghệ, kỹ năng thực hành và tư duy đổi mới. Mục tiêu được nêu ra là hình thành “*công dân toàn cầu của thế kỷ XXI*”.

Tuy nhiên, vấn đề đặt ra không chỉ là lựa chọn giữa truyền thống và hiện đại, mà là tìm kiếm một điểm cân bằng – nơi phát triển xã hội không đánh đổi chiều sâu tinh thần và bản sắc văn hóa.

Khi các động lực thay đổi hiến pháp, tái cấu trúc hành chính và cải cách giáo dục cùng diễn tiến, Sri Lanka đang đứng trước ngã rẽ quan trọng:

- Hoặc tiếp tục gìn giữ di sản Phật giáo như một giá trị căn bản của lịch sử, bản sắc và lối sống;
- Hoặc bước vào một quá trình đồng nhất hóa sâu rộng trong dòng chảy của chủ nghĩa tư bản công nghệ toàn cầu.

Ở cấp độ rộng hơn, thách thức này không chỉ là vấn đề riêng của Sri Lanka. Đây là một hiện tượng toàn cầu: sự giằng co giữa bảo tồn bản sắc văn hóa – tâm linh và xu hướng tiêu chuẩn hóa văn hóa theo mô hình thị trường. Kết quả của tiến trình này sẽ quyết định liệu các thế hệ mai sau kế thừa một truyền thống sống động hay chỉ còn lại những mảnh ký ức được số hóa, tách biệt khỏi đời sống xã hội và tâm linh.

Bảo vệ di sản tinh thần toàn cầu: Góc nhìn từ Phật học đương đại

Những biến động tại Sri Lanka có thể được nhìn nhận như một trường hợp điển hình của thách thức toàn cầu: làm thế nào để con người duy trì cội nguồn tinh thần, ký ức văn hóa và trí tuệ truyền thống trong thời đại mà giá trị kinh tế, công nghệ và dữ liệu trở thành trục chi phối trung tâm của đời sống.

Trong Phật học đương đại, di sản không chỉ được hiểu là di tích vật chất hay nghệ thuật tôn giáo, mà còn là truyền thống tu tập, trí tuệ nội quán, và nền đạo đức cộng đồng. Đó là những giá trị được nuôi dưỡng qua nhiều thế hệ nhằm giúp con người hiểu rõ bản chất khổ – vô thường – vô ngã, từ đó nuôi dưỡng năng lực chuyển hóa khổ đau trong chính đời sống hiện đại.

Từ góc nhìn ấy, việc bảo tồn di sản Phật giáo Sri Lanka không chỉ là nỗ lực của một quốc gia nhằm giữ gìn bản sắc văn hóa, mà còn là một phần trong sứ mệnh bảo vệ nguồn vốn tinh thần chung của nhân loại. Bởi khi một hệ thống trí tuệ cổ xưa – với phương pháp quán chiếu, thiền định, đạo đức và tuệ giác – bị cắt rời khỏi nền giáo dục, khỏi ký ức xã hội và khỏi đời sống sinh hoạt, thì kho tàng kinh nghiệm tâm linh của con người nói chung cũng bị thu hẹp.

Trong bối cảnh khủng hoảng hiện sinh toàn cầu – từ lo âu, trầm cảm, ly tán xã hội đến khủng hoảng môi trường – nhiều học giả Phật học cho rằng nhân loại đang cần trở lại với những truyền thống nuôi dưỡng khả năng lắng nghe, tỉnh thức và từ bi. Đây chính là những giá trị mà văn hóa Phật giáo Sri Lanka đã gìn giữ trong suốt hơn hai thiên niên kỷ.

Vì vậy, thách thức hiện nay không chỉ là bảo vệ một di sản đang bị đe dọa, mà là khôi phục lại năng lực của xã hội trong việc nhận ra giá trị của chính di sản đó. Điều này đòi hỏi:

- Giáo dục phải nuôi dưỡng trí nhớ văn hóa, chứ không chỉ đào tạo kỹ năng kỹ thuật;
- Chính sách công cần nhìn thấy vai trò của tôn giáo như một nguồn lực đạo đức - xã hội, không chỉ là một hệ thống nghi lễ;
- Cộng đồng quốc tế phải xem di sản tinh thần như một phần của an ninh văn hóa toàn cầu.

Khi Phật học nhấn mạnh đến duyên khởi, nó cũng khẳng định rằng mọi nền văn hóa đều gắn bó trong một mạng lưới tương tức. Bảo vệ di sản Phật giáo Sri Lanka, do đó, không đơn thuần là bảo vệ tinh thần của một dân tộc, mà là gìn giữ một con đường hiểu biết, hòa bình và trí tuệ đã góp phần định hình lịch sử tâm linh của châu Á và nhân loại.

Sri Lanka, với vị trí đặc biệt giữa truyền thống lâu đời và những biến đổi hiện đại, đang gửi đến nhân loại một lời nhắc quan trọng: Một tương lai bền vững không thể chỉ dựa trên tăng trưởng kinh tế hay tiến bộ công nghệ, mà cần được nuôi dưỡng từ ký ức lịch sử, trí tuệ văn hóa và sự quay trở về với những giá trị tinh thần cốt lõi của con người.

*Tiến sĩ Asoka Bandarage từng giảng dạy tại các khoa Brandeis, Mount Holyoke và Georgetown và là tác giả của nhiều cuốn sách, bao gồm Chủ nghĩa thực dân ở Sri Lanka; Xung đột ly khai ở Sri Lanka, Tính bền vững và Hạnh phúc: Con đường trung dung hướng tới Môi trường, Xã hội và Nền kinh tế, Khủng hoảng ở Sri Lanka và Thế giới cùng nhiều ấn phẩm khác về kinh tế chính trị toàn cầu và các chủ đề liên quan.

Tác giả: **Tiến sĩ Asoka Bandarage**

Chuyển ngữ & biên tập: **Liên Tịnh**

Nguồn: <https://indepthnews.net/>